

ASPECTE PRIVIND VIAȚA RELIGIOASĂ A COMUNITĂȚILOR AROMÂNE DE LA SUD DE DUNĂRE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Emanuil Ineoan*

Abstract: *The paper analyses the way Greek nationalism changed Aromanians identity over the last century. Regarding this issue, I focus on how Megali Idea (in fact, the Greek national project) was constructed in nineteenth century and how Hellenism influenced the ethnic perception of the Balkan Romanity. Hellenism designates a set of values belonging to a historical community, not only in its ancient manifestation, but also in the Greek-Roman expression, a synthesis of the Byzantine heritage and the grandeur of classical Hellas (Elade). The Ecumenical Patriarchate through the clergy had a profound role in establishing the sense of Greek identity and transmitting these new values.*

Keywords: Aromanians, Hellenization, Greek nationalism, Romania, Ecumenical Patriarchate.

Aromânii, megleno-românii, istro-românii constituie până astăzi mărturia romanității orientale într-o parte a Europei care a suferit de-a lungul timpului transformări radicale ce au schimbat aproape cu totul moștenirea de factură romană existentă în zonă. Elementul romanic (denumit *vlah* în cronică) s-a aflat într-o continuă retragere din calea invaziilor succesive slavo-turanice înspre zonele montane, mai puțin expuse vitregiilor vremii, unde poate fi localizat în epoca modernă.

La mijlocul secolului al XIX-lea, tânărul stat român se interesa tot mai puternic de comunitățile de aromâni existente în interiorul Imperiului Otoman pe care le considera parte integrantă a românității sale. Prin biserică și școală, autoritățile de la București încercau să prezerve identitatea etno-culturală a acestor „români sud-dunăreni”, supuși unui proces de asimilare specific modernității.

Elenismul este considerat o „idee-matrice”, desemnând un ansamblu de valori aparținând unei comunități istorice, nu doar în manifestarea sa antică, ci și în expresia sa greco-romană¹. Moștenirea Eladei clasice și măreția Bizanțului sunt cei doi vectori totali ai elenismului în jurul cărora se construiește mitul Greciei moderne civilizatoare. Elenismul interpretat ca „fuziune eleno-bizantină ortodoxă” ce a supraviețuit celor trei mari imperii, roman, bizantin și otoman² reprezintă principalul titlu de glorie al unei culturi care a știut să valorifice până la ultimul filon moștenirea trecutului său.

---

* Doctor in Istorie, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, e-mail: iemanuil@yahoo.com.

¹ Gheorghios Poukamissas, *Dialog cu Istoria*, Omonia, București, 2009, p. 83–84.

² Evangelos Kofos, *The Macedonian Question: the Politics of Mutation in Macedonia Past and Present*, p. 180.

Lumea creștină a păstrat până în zilele noastre numele de *romeos*³ sau *romios*⁴ apărute în Constituția Antoniană, ultimul termen înlocuind familiarul nume de elen care amintea de elenii idolatri⁵. Cu toate acestea, cele două denominațiuni, grec și elen, sunt motiv de dispută la rândul lor. Foarte mulți dintre aromâni se consideră eleni când vorbesc greaca, dar niciodată greci când vorbesc aromâna. În opinia aromânilor, toate populațiile care vorbesc doar greaca sunt greci, în timp ce vorbitorii de aromână, albaneză, slavă etc. pot fi eleni⁶. Umbrela elenă servește drept supraconștiință culturală, funcționând independent de fondul etnic primordial.

Ideologia revoluționară greacă de la începutul secolului al XIX-lea va marșa puternic în lupta de eliberare de sub jugul otoman pe argumentele superiorității culturale antice și va continua să utilizeze acest gen de retorică și după anul 1821. Se asigura astfel suportul opiniei publice europene care va pactiza cu cauza greacă, ne referim, desigur, mai ales la elita intelectuală, ce imagina tânăru stat balcanic drept o oază de civilizație într-o mare de barbarie⁷. De fapt, acest discurs al superiorității culturale era un loc comun în secolul al XIX-lea în rândul marilor puteri coloniale care se foloseau de aceleași argumente pentru a-și justifica tendințele expansioniste. Exista astfel o manipulare politică în spatele acestei abordări, care, așa cum vom demonstra, se va aplica și cazului grec.

Al doilea pilon al elenismului, amintirea Bizanțului s-a transformat în „Megali Ideea”, acea mare idee greacă formulată pentru prima dată oficial de Iannis Colletis în fața Adunării Constituante din 1844: „*Regatul grec nu cuprinde toată Grecia, ci doar o parte a ei, cea mai mică și mai săracă. Grec nu e numai cel care locuiește în regat, ci și acela care locuiește la Ioannina, în Tesalia, la Serres, la Adrianopol, la Constantinopol, la Trebizonda, în Creta, în Samos și în oricare parte care are a face cu istoria Greciei sau cu neamul grecesc*”⁸. Se inaugura astfel, o dubletă problematică a identității grecești, cea dintre *ethnos* (care ar defini în accepțiunea politicii elene un sens al solidarității comunitare) și *genos* (se referă la componentele acestei comunități din punct de vedere etnic)⁹.

Într-o lucrare apărută în 1908 iată cum traducea Ion Dragumis, politician grec, acest deziderat al Megali Idei: „*Iar dacă ne vom scoate odată pentru totdeauna Cetatea și statul bizantin din memorie... ce va mai rămâne în inima Națiunii? Ce idee va lua locul Marii Idei? Prin urmare, dacă Marea Idee s-a prăbușit și a dispărut, din cauză că nu o putem împlini, iată un scop realist pentru noi, grecii:*

³ Cel care vorbește o limbă romanică.

⁴ Supus al Imperiului Roman de Răsărit, de orice etnie.

⁵ Apostolos E. Vakalopoulos, *Istoria Greciei Moderne 1204–1985* (înfră : Apostolos E. Vakalopoulos, *Istoria Greciei...*), București, Edit. Euroatlantică, 2004, p. 17.

⁶ Thede Kahl, *Istoria Aromânilor*, Tritonic, București, 2006, p. 58.

⁷ Studiile de imagologie balcanică sunt relevante în acest sens, lucrarea Mariei Todorova, *Balkanii și balcanismul*, rămânând un punct de referință.

⁸ Richard Clogg, *Scurtă istorie a Greciei*, Iași, Polirom, 2006, p. 62.

⁹ Aceasta este și accepțiunea folosită de Rigas. Nicolas Trifon, *Aromânii, pretutindeni, nicăieri*, Chișinău, Cartier, 2012, p. 208.

*unificarea porțiunii mai mari a terenurilor grecești într-un stat grec unic și respectat*¹⁰. Citatul este relevant pentru că demonstrează cum această Megali Idee reprezentând o concentrare a lumii ortodoxe într-un stat teocratic virează abrupt spre aspirații seculare, expansionist-statale. Aceste translații periculoase ce au loc la începutul secolului XX, cu rădăcini în revoluția greacă sunt cele care inflamează de fapt discursul naționalist în Balcani și tind să politizeze tot mai mult o instituție care până atunci a reprezentat coeziunea creștinismului balcanic, Biserica.

În viziunea teologului Christos Yannaras elenismul „*trăiește activ și dinamic istoria și o transfigurează doar atunci când își reneagă ipostasul filetist, când moare ca formă istorică tocmai pentru a dăinui în dimensiunile universalității sale spirituale... Cultul divin ortodox, definițiile Sinoadelor Ecumenice, icoanele reprezintă înfăptuiri concrete ale universalității elene, însă ale unei universalități care practic s-a autodepășit, și-a renegat ipostasul filetist chiar și pe cel lingvistic*”¹¹. Din nefericire, elenismul a plonjat deseori de-a lungul secolului al XIX-lea în exagerări filetiste și în mize seculare care au deviat total inițialele mize celeste la care face referire filosoful. Odată intrat „calul troian” în Biserică, aceasta a fost receptată ca purtătoare de sisteme ideologice, organizație socială golită de spiritual¹². Oecumena ortodoxă, așa cum a fost postulată în sinoadele primelor secole ale creștinismului, va fi supusă unui asediu din partea naționalismelor iluministe, care vor fragmenta această construcție ce până atunci se articula cel mai bine în relație cu o alteritate confesională, apuseană ori islamică.

Renașterea națională în Balcani a însemnat și antrenarea unei părți a clerului ortodox în proiectele politice și ideologice ale cercurilor de influență ce vor forma ulterior osatura noilor entități statale. Naționalismul promovat de puterea politică în interes expansionist a dus la dispute între ortodocșii bulgari, greci, sârbi ori români, transformând Biserica într-un teren al conflictelor interetnice¹³.

Aceste imixtiuni sunt favorizate și de statutul polivalent al Patriarhiei de la Constantinopol, care, departe de a se mărgini la prerogative strict religioase, are atribuții în varii domenii ale vieții credincioșilor săi. Istoricul N. J. Pantazopoulos consideră că oferirea unei autorități politice Patriarhului de către sultan este explicată de mai mulți factori: a) religios, prin caracterul teocratic al regimului musulman care reunește puterea laică cu cea religioasă; b) politic, prin nevoia de a construi imaginea unui Mahomed care face față pericolului occidental ca un apărător al Ortodoxiei ce unește și întoarce poporul ortodox din est împotriva vestului ca succesor al Împăraților Romani; c) economic, prin garantarea statutului de extrateritorialitate

¹⁰ Ion Dragumis, *Stratos Kai Alla*, în Peter Sugar, *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, București, Curtea Veche, 2002, p. 134.

¹¹ Christos Yannaras, *Adevărul și Unitatea Bisericii*, Sofia, București, 2009, p. 251.

¹² Hierotheos Vlachos, *Secularismul – un cal troian în Biserică*, Galați, Edit. Egumenița, 2004, p. 26–28.

¹³ O demonstrație riguroasă a reacției Bisericii Ortodoxe din Balcani la valul naționalismelor secolului al XIX-lea este oferită în volumul lui Claudiu Cotan, *Ortodoxia și mișcările de emancipare națională din sud-estul Europei în secolul al XIX-lea*, București, Edit. Bizantină, 2009.

al proprietăților religioase în schimbul unor grele îndatoriri fiscale cum era peșkeșul plătit trezoreriei imperiale anual, impozitul per capita precum și alte taxe impuse creștinilor ce reprezentau cea mai bănoasă sursă de profit pentru sultan¹⁴.

Chiar dacă în Imperiul Otoman nu era recunoscută etnicitatea, doar diviziunile religioase, *millet*-urile armean, nestorian, mozaic, ortodox etc., atunci când sultanul Mahomed al II-lea conferă Patriarhului Ecumenic demnitatea de vizir, acesta devine șeful religios al Bisericii Ortodoxe (*millet bashi*), dar și conducător secular al tuturor ortodocșilor, etnarh. Bunurile comunităților bisericești erau administrate de eforii instituite de mitropoliții depinzând direct de autoritatea patriarhală. Astfel, în fiecare sat ortodox se formează o pătură conducătoare care administrează averea comunității, dezvoltând etosul școlar grec și întreținând material biserica. Din rândul acestora se vor recruta promotorii elenismului de mai târziu¹⁵. Supremația bisericească de sorginte greacă în accepțiunea medievală s-a suprapus peste o tutelare cultural-educațională, dar și juridică a întregii populații creștin-ortodoxe, în vasta ei majoritate negreacă (slavă, română, albaneză), aflată sub jurisdicția Patriarhatului Ecumenic¹⁶.

Consecință a tratamentului otoman favorabil, episcopii iau prerogativele unei aristocrații creștine, sinoadele locale și parohiale reprezentând singura formă de autonomie permisă de lege, biserica greacă devenind astfel mult mai sensibilă la mesajele patriotice ale elitei laice¹⁷.

Într-o adunare revoluționară din 1821 la Amphissa (Pelopones) la care au luat parte și câțiva episcopi greci (Neofit de Falantios, Dyonisios de Mendenitsis, Ioanis de Loidorikos) este adoptată o rezoluție care la primul articolul precizează: „*Acei locuitori ai Greciei ce cred în Hristos sunt greci*”¹⁸. Sensul etnicității în spațiul grec era conferit de credința creștin-ortodoxă, apanaj al unei singure etnii. În prima constituție greacă redactată la 1 ianuarie 1822 la capitolul II, articolul 2 se menționează „*toți locuitorii Greciei ce împărtășesc religia creștină sunt greci și se bucură de toate drepturile politice*”¹⁹.

Istoricul Apostolos Vakalopoulos vorbește despre o conștiință supranațională a creștinului din Imperiul Otoman care se relevă în opoziție cu cea a musulmanului²⁰. Ortodoxia ca element de bază al identității elenismului a reprezentat o putere socială de rezistență care a încercat să contopească delimitările etnice și să ofere umbrela confesională necesară creștinilor din Balcani²¹. Fenomenul elenic a speculat

¹⁴ N. J. Pantazopoulos, *Church and Law in the Balkan Peninsula during Ottoman Rule*, Institute for Balkan Studies, Salonic, 1967, p. 19.

¹⁵ Alexandru Emanuil Lahovary, *Amintiri diplomatice*, vol. I, București, Edit. Ministerului Afacerilor Externe, 2010, p. 22.

¹⁶ Andrew Rossos, *Macedonia and the Macedonians. A History*, Hoover Institution Press, Stanford University, 2008, p. 49.

¹⁷ H. N. Brailsford, *Macedonia Its Races and their Future*, Methuen, Londra, 1906, p. 61–62.

¹⁸ Charles Frazee, *The Orthodox Church and Independent Greece 1821–1852*, Cambridge, 1969, p. 46.

¹⁹ *Ibidem*, p. 47.

²⁰ Apostolos E. Vakalopoulos, *Istoria Greciei...*, p. 90.

²¹ Poukamisas Georgios, *Dialog cu istoria*, p. 134.

însă inteligent confesiunea creștină a entităților etnice negrecești, cu precădere cea aromână și cea bulgară²².

Începutul secolului XX a prilejuit o potențare a sentimentului anti-aromân în rândul unor preoți și ierarhi aparținând Patriarhiei Ecumenice. Dacă la mijlocul secolului al XIX-lea introducerea limbii române în cult a găsit înțelegerea unor ierarhi (cazul Mitropolitului Ghenadie al Grebenei care mulțumea Ministerului Instrucțiunii de la București pentru eforturile depuse spre „îmăintarea culturală” a aromânilor majoritari în eparhia sa²³), pe măsură ce intervențiile statului român în zonă devin tot mai consistente, reacția autorităților bisericești se schimbă și ea la presiunea factorului politic²⁴. În anii '90 ai secolului al XIX-lea se reiau demersurile pentru înființarea unei episcopii aromâne. În acest sens, sunt remise mai multe petiții de către delegații comunităților aromâne către Patriarhia Ecumenică precum și către marele vizir în care se cerea introducerea limbii române²⁵ în biserici, chestiune refuzată succesiv de către clerul superior și inferior din întreaga Macedonie²⁶. Importanța deosebită a limbii liturgice pentru păstrarea identității etnice în rândul comunităților aromâne și nu numai, nu poate fi tăgăduită nici astăzi și, cu atât mai mult, în epocile medievală și modernă. În ciuda diverselor etnii pe care le găsim în Balcani, coloratura cultural-confesională era sub apanajul influenței elene, clerul grec punând întotdeauna semnul egal între confesiunea ortodoxă și națiunea greacă²⁷, Grecia practicând în perioada surprinsă de noi un naționalism cultural foarte bine articulat, încercând să inducă minorităților conlocuitoare ideea inferiorității lor culturale²⁸. Mai multe încercări de înființare a unei episcopii pentru aromâni conduse de un ierarh ce să facă parte din sinodul de la Constantinopol, deci să rămână sub omoforul Patriarhiei Ecumenice, au fost continuu refuzate. Situația era una deosebit de complicată pentru mai multe comunități aromâne care au rămas sau riscau să rămână fără preoți slujitori, în lipsa

²² Patriarhia favorizează adeziunea, voluntară sau nu, la cauza greacă, constituind un atu major al proiectelor elene, N. Trifon, *Aromâni...*, p. 248. Unul dintre cei mai virulenți critici ai rolului jucat de Patriarhia Ecumenică este istoricul bulgar Chichkof pentru care aceasta a fost „un agent al panielismului imperialist al vechiului Bizanț”. Chichkof, *L'Hellénisme dans la péninsule balkanique*, Plovdiv, 1912.

²³ Arhivele Naționale Istorice Centrale (infra: A.N.I.C.), Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 160, 1867, f. 102. Victor Papacostea, Mihail Regleanu, *Documentele redeșteptării macedo-române*, Predania, București, 2012, p. 46–50.

²⁴ A.N.I.C., Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 209, 1869, f. 83, Victor Papacostea, Mihail Regleanu, *Documentele redeșteptării macedo-române*, Predania, București, 2012, p. 119.

²⁵ A se înțelege dialectul macedo-român cum vom arăta și în documentul de la finalul studiului, în epocă confuzia dintre limba română literară sau mai precis dialectul daco-român și cel macedo-român era frecventă, cu atât mai mult cu cât diferențele lingvistice dintre cele două dialecte erau și mai puțin pregnante acum peste un secol, în comparație cu cele de azi.

²⁶ A.N.I.C., Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 562, 1893, f. 7–8. Victor Papacostea, Mihail Regleanu, *Documentele redeșteptării macedo-române*, Predania, București, 2012, p. 214–216.

²⁷ Max Demeter Peyfuss, *Les Aroumains à l'ère des nationalismes Balkaniques* în *Les Aroumains*, coord. Neagu Djuvara, Paris, Edit. Inalco, 1989, p. 134.

²⁸ Peter Mackridge, Eleni Yannakakis, *Ourselves and others. The Development of a Greek Macedonian Cultural Identity Since 1912*, Berg-Oxford-New York, 1997, passim.

unui arhipăstor care să le poată oferi hirotonia unor clerici, eliminând astfel piedicile ierarhiei elene.

Documentele de arhivă de la Ministerul Român al Afacerilor Externe sugerează că, după pacea de la București a existat un efort susținut al statului român de a grăbi înființarea unei episcopii în Balcani. În acest sens, în 24 octombrie 1913, ministrul român de la Atena, Nicolae Filodor îl chestionează pe premierul grec Venizelos despre punerea în practică a angajamentelor diplomatice asumate de Grecia privind viața bisericească a aromânilor. Acesta răspunde că guvernul grec a aprobat întrutotul doleanțele României în chestiunea ierarhiei bisericești, deși vis-à-vis de o acțiune concretă privind organizarea ierarhică-bisericească a aromânilor, Venizelos lasă ultimul cuvânt Patriarhiei Ecumenice. Anunțat despre această „piedică patriarhală”, ministrul Constantin Manu, șeful legăției României la Constantinopol, într-o intrevvedere cu Patriarhul Ecumenic, după ce îl asigură pe Înalțul prelat de disponibilitatea României de a sprijini și financiar nevoile Patriarhiei, sugerează că guvernul român așteaptă să-i fie întoarsă această înlesnire prin facilitarea intrării în Sinod a unui episcop aromân. Patriarhul răspunde că dată fiind noua situație, episcopiile ce se vor crea în teritoriile anexate de statele creștine²⁹ vor intra fără excepție sub epitropia exclusivă a bisericilor autocefale din statele respective, pierzând orice legătură administrativ-canonică cu Patriarhul și cu Sinodul din Constantinopol care nu-i va mai cuprinde de acum înainte decât pe reprezentanții eparhiilor din Tracia Orientală și din Anatolia, unde nu se află niciun aromân³⁰.

În ceea ce privește viitoarea organizare bisericească, Venizelos transmite ministrului plenipotențiar român de la Atena, Nicolae Filodor că va trebui să ia și „sfatul Patriarhului din Constantinople” și completând „il n’aura plus grand chose à dire...”³¹. Invocarea autorității Patriarhiei de la Constantinopol asupra unor chestiuni ecleziastice interne ale Regatului Elen în anul 1913 putea părea o intervenție forțată în interiorul unei Biserici Autocefale. Cu toate acestea, implicarea Patriarhului de la Constantinopol de către guvernele elene atunci când se discuta o rezolvare a revendicărilor privind episcopatul aromân a rămas o constantă, chiar și după războaiele balcanice. Soluția întrezărită de telogul Ioan Mihălcescu era înființarea *de facto* a acestei noi structuri ecleziale cu sprijinul politic al statului român și inițierea unor demersuri ulterioare pentru recunoașterea ei canonică³². Pe de altă parte, trebuie menționat faptul că diplomația română avea cunoștință în acel moment de un acord încheiat între Patriarhatul de Constantinopol și guvernul grec în 1896. Atunci a fost parafat un tomos asemănător actelor de concordat ale Bisericii Romano-Catolice, conform căruia Patriarhatul cedează Greciei protecția în străinătate a bisericilor ce țin de Patriarhie (implicit a lăcașelor de cult din

²⁹ Este vorba despre lichidarea moștenirii otomane din Balcani, teritoriile fiind împărțite între statele vecine.

³⁰ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (infra: A.M.A.E.), fond 71 B, vol. 29, f. 8–12.

³¹ A.M.A.E., fond 71 B, vol. 29, f. 10–11.

³² A.M.A.E., fond 71/1912, B. 13, vol. XXXV, f. 2-3.

Macedonia și Epir etc.)³³. În consecință, prin acest act se legitima dependența parohiilor ortodoxe din Imperiul Otoman față de Grecia. Practic, această înțelegere la nivel înalt era semnificativă pentru adevăratele raporturi dintre Biserică și Stat, imixtiunea politicului elen în afacerile bisericești fiind frecventă mai ales după anul 1850 când Patriarhia de Constantinopol va recunoaște Biserica Autocefală a Greciei după ce timp ce două decenii o declarase schismatică. Relațiile dintre autoritățile elene și ierarhii Patriarhiei devin tot mai strânse, presiunile de diverse feluri fac ca mai ales în zonele considerate vitale pentru elenism (Macedonia, Epir, Tracia) clerul elen sau filoelen să acționeze la impulsul factorului politic (desigur, cu unele notabile excepții). Poziția de independență și intransigență manifestată de către Patriarhul Ecumenic ori clamată de Atena atunci când diplomatic transfera Constantinopolului responsabilitatea oferirii unei soluții în chestiunea episcopatului, a fost considerată un artificiu ce urmărea să nu aplice angajamentele asumate la București. Luând act de tergiversările multiple ale guvernului elen, partea română a trecut, în schimb, la punerea în practică a procedurilor legislative ce urmau să preceadă înființarea de facto a unei autorități religioase pentru comunitățile de aromâni din Balcani. Voința politică pentru împlinirea acestui deziderat este indubitabilă, dovadă și intensa corespondență diplomatică pe care guvernul român o duce cu trimișii săi din Balcani, cu notabilitățile aromâne și nu în ultimul rând, fructuoasa colaborare cu instituția Bisericii Ortodoxe din Vechiul Regat. La solicitarea guvernului, teologi de renume și preoți cu experiență au trimis o serie de memorii în care fundamentau opțiunile și modalitățile ce le considerau a fi potrivite pentru acțiunea în cauză. În 18 ianuarie 1914, I. C. Filitti, consilier al primului-ministru, înainta acestuia un referat privitor la episcopatul aromânilor din Grecia precizând că arhierul aromân va depinde spiritual de Sinodul din București, neavând o eparhie deosebită pentru a nu încălca atribuțiile celorlalți episcopi eparhioți. Episcopia sa va fi una circumscrisă lingvistic și nu geografic, cuprinzându-i pe toți aromânii din Statul respectiv. Printre episcopabilii aromâni, corespondența diplomatică insistă pe numele protoiereului Haralambie Balamaci, pe atunci preotul comunității aromâne din Corița, un oraș din Albania de sud. În 20 ianuarie 1914, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, sub conducerea mitropolitului primat Konon Arănescu hotărăște înființarea Episcopiei Dunării de Sus cu Macedonia cu atribuțiunea de a supraveghea și conduce biserica și școlile tuturor românilor ortodocși de peste Dunăre³⁴.

Peste numai două luni, în 23 martie 1914, într-o zi de duminică, are loc un atac furibund în zona cartierului aromân din Corcea (Albania de Sud). Sunt incendiate mai multe locuințe, devastate școala și paraclisul românesc din oraș, iar preotul Haralambie Balamaci somat să răspundă la ordinul mitropolitului Ghermanos de a veni la mitropolie, este asasinat în stilul specific epocii de către așa-numitele batalioane ierolohite, vestiții antartți greci. Această crimă este îndreptată nu întâmplător împotriva celui mai vizibil personaj al mișcării naționale românești din Albania.

³³ A.M.A.E., fond 71 E II, partea a II-a, vol. 9, f. 307.

³⁴ A.M.A.E., fond 71 B, vol. 29, f. 12–18.

Preotul Haralambie Balamaci, este cel care întemeiază primele școli în zona Albaniei încă din 1883, când pune piatra de temelie a școlii din Pleasa, apoi în 1884 pe cea din Korița, iar în 1889 pe cea din Moscopole. Calitatea sa de dascăl este dublată de cea de preot din 1884, atunci când termină seminarul la Curtea de Argeș. Va fi unul dintre cei mai implicați actori din zonă pentru obținerea dreptului de înființare a unei episcopii aromâne în Balcani (frecvențele sale călătorii la Constantinopol în acest sens stau mărturie). Prin această asasinare, un virtual episcop era îndepărtat și totodată se punea o presiune uriașă pentru orice activitate ce urmărea emanciparea de sub dezideratele elene. Jandarmeria albaneză condusă de un ofițer olandez a demonstrat implicarea în asasinat a unor ofițeri greci alături de câțiva notabili din consiliul laic al mitropoliei de Korița. Sunt arestați 9 complici ai asasinatelor în frunte cu arhiereul Ghermanos și duși în detenție la Elbasan. De aici reușesc să fugă în Serbia și apoi se refugiază în Grecia³⁵.

În fața acestei tragedii, proaspătul nostru ministru plenipotențiar la Durazzo, Mihail Burghelie protestează energic pe lângă Turkan Pașa, premierul albanez care îi replică: „România trebuie să caute [vinovați] înspre Grecia, iar dacă ar fi sprijinit mai mult jandarmeria albaneză, crima nu s-ar fi întâmplat”³⁶. În vreme, a circulat în mediile diplomatice inclusiv ipoteza unei înțelegeri greco-albaneze în cazul acestei crime, întărită și de ministrul român de la Durazzo din acea perioadă, care îi suspecta pe unii dintre miniștrii albanezi de sentimente filoelene³⁷.

În urma acestei crime, represalii diplomatice din partea României la adresa Greciei nu s-au înregistrat, poate și din cauza unor reacții foarte energice de dezmințire categorică, atât din partea autorităților epirote, cât și a celor din Atena, care negau vehement orice implicare³⁸.

Situația continuă să rămână una tensionată, majoritatea preoților ce slujeau în aromână fiind supuși la nenumărate presiuni din partea ierarhilor locului ori a autorităților locale. Astfel, tabloul schițat de consulul de la Ianina, D. A. Mincu, la orizontul anului 1916 era următorul: „Privitor la situația bisericească, în genere sunt nevoit a spune că ea e de tot tristă, căci clerul superior nu înțelege cu niciun chip să țină seama de recomandarea și ordinele miniștrilor de la Atena. Mitropolitul din Grebena afurisește și condamnă la închisoare pe preoții noștri și nu le permite să officieze. Și dacă vom avea nenorocirea să moară sau să se retragă vreo unul din actualii preoți, ne va fi imposibil de a-i înlocui, căci nimeni nu se mai apropie de noi, de frica urmărilor prelatului grec. Recentă e lupta pe care acesta a dus-o față de preotul Nicolae Economu din Perivole pe care l-a condamnat la închisoare și a dispus ca familia lui să fie boicotată de întreaga populație din Smixi de unde dânsa e originară. Apoi îndată ce acest preot a consimțit a se reîntoarce în serviciul grecilor, el a fost reintegrat, fără a i se mai cere să-și facă osânda”³⁹. Consecință a acestui

³⁵ Mircea Delamare (Teodor Câmpeanu), *Un popor care se stinge*, București, Universul, 1915, passim.

³⁶ Din jurnalul inedit al diplomatului Mihail Burghelie oferit spre consultare cu generozitate de domnul prof. univ. dr. Teodor Pavel și aflat în prezent în curs de editare.

³⁷ Jurnalul diplomatului Bughele aflat în manuscris.

³⁸ A.M.A.E., fond 71/1914, E II, vol. 1, f. 243 și următoarele.

³⁹ A.M.A.E., fond 71/1914, E. II, vol. 81, f. 36.

tratament discriminatoriu, numărul preoților aparținând comunității aromâne scade dramatic. În februarie 1914 funcționau în Balcani un număr de 46 de preoți (a se vedea tabelul anexat) distribuiți astfel: Grecia-26, Serbia-13, Albania-6 (majoritatea în zone aflate încă sub ocupație greacă), Bulgaria-1. Numărul de preoți era total insuficient pentru nevoile spirituale ale comunităților de aromâni. Presiunile diplomatice duceau rareori la sensibilizarea ierarhului locului pentru noi hirotonii, ca în cazul lui Atanasie Mihăilescu hirotonit în octombrie 1915 pentru comunitatea din Păpădia de jos de către mitropolitul Policarp de Florina. Acesta funcționează regulat până la finele lui martie 1916 în biserica din localitate unde preotul oficia în aromână, dar spunea și unele rugăciuni în greacă pentru bulgarii grecomani (doar nouă familii) prezenți la slujbă. Înainte de Paști, bulgarii grecomani trimit un memoriu la Mitropolitul din Florina în care cer ca în biserică să se officieze doar în limba greacă. Prin stăruințele Mitropolitului, șeful jandarmeriei din Florina a dat ordin jandarmilor să meargă la Păpădia de jos și să oprească preotul a mai sluji. În final, după numeroase intervenții ale consulului român din Salonic, mitropolitul decide ca serviciul religios să se facă alternativ, o săptămână în greacă și una în română cu preot separat, urmând ca statul elen să despăgubească cu 3 500 de drahme biserica, iar comunitatea aromână să-și ridice un alt lăcaș de cult⁴⁰.

Preotului Nicolae Economu din Perivole i se aduce la cunoștință de către șeful jandarmeriei din localitate că este pedepsit de către mitropolitul de Grebena cu un an de arest la Mănăstirea Meteora din Kalambaka pe motiv că a oficiat în aromână fără autorizație ierarhică⁴¹. În 7 aprilie 1916, într-o zi de duminică, preotul Economu este arestat de jandarmeria din Perivole pentru a fi trimis la Mănăstirea Meteora. Mai mulți credincioși cer ofițerului să fie lăsat preotul să slujească în biserică măcar în acea zi, fiind mulți dintre ei ce vor să se împărtășească, agentul refuză însă, motivând că are ordin expres a nu îl lăsa să slujească la „biserica românească”⁴². Decizia nu este revocată în ciuda intervențiilor, iar la Perivole, dar și la Turia unde avem un caz similar, creștinii aromâni nu au avut slujbă de Paștele anului 1916⁴³. Mitropolitul din Grebena, pentru a tergiversa acceptarea preoților români cere petiții de susținere atât comunității din Turia, cât și preotului Grijoti, insistând că le va înainta Patriarhiei, însă prefectul declară că nu e de competența sa de a opri executarea sentinței bisericești pronunțată în contra preotului Economu⁴⁴. Mitropolitul din Grebena îi promite în 17 mai 1916 preotului Economu că îl va ierta și-l va reprimi bucuros în serviciul bisericii grecești, dacă acesta îi va adresa o declarație de pocăință. Părintele Grijoti ce aparținuse de comunitatea din Turia primește și el la 26 mai 1916 somația de a se prezenta la Mitropolie, căci altfel va fi declarat *argos*, adică suspendat și oprit de la slujire. În 30 mai, preotul se prezintă în fața ierarhului fiind dojenit și pentru că nu a acceptat oferta ierarhului a fost oprit de la slujire⁴⁵. La

⁴⁰ A.M.A.E., fond Atena, vol. 132, f. 384–387.

⁴¹ A.M.A.E., fond Atena, vol. 132, f. 377.

⁴² A.M.A.E., fond Atena, vol. 132, f. 382.

⁴³ A.M.A.E., fond Atena, vol. 132, f. 383.

⁴⁴ A.M.A.E., fond Atena, vol. 132, f. 368.

⁴⁵ A.M.A.E., fond Atena, vol. 132, f. 354–355.

scurtă vreme, pe 26 iulie 1916, Ministerul Grec de Externe anunță pe cale oficială consulatul român din Ianina că preotul Economu ar fi înaintat o petiție în care relatează că a îmbrățișat din „eroare cauza română” și că se supune autorității bisericești grecești, mărturisind că doar chestiuni de bani l-au făcut să treacă în serviciul cauzei României⁴⁶. Acuza era des invocată de forurile bisericești și laice elene, având ca scop discreditarea persoanelor respective în ochii unei societăți profund tradiționale.

Cazurile enumerate mai sus, evident nu singulare, acreditează o imagine a unui exclusivism în ceea ce privește limba liturgică, profesat de ierarhia locală și încurajat de către autoritățile oficiale. Importanța și rolul deosebit, chiar determinant, deținut de un episcop pentru comunitatea ortodoxă este de netăgăduit, de aici și reticența și piedicile continue depuse de clerul și oficialitățile elene în fața împlinirii acestui deziderat al unui cap religios pentru aromânii din Balcani. Argumentul spațiului canonic în care nu erau admise ingerințe externe, cum ar fi cele legate de limba liturgică, clamate de Patriarhia Constantinopolului, în care ierarhul locului are dreptul să pedepsească unilateral asemenea „abateri”, nu rezistă la o analiză atentă a practicilor uzate în cadrul celorlalte Biserici Locale Ortodoxe⁴⁷. Trecând peste mult solicitata reciprocitate, (în Vechiul Regat în comunitățile grecești slujba se săvârșea în limba acestora), trebuie amintit faptul că în 1874 în Dobrogea, Patriarhia de Constantinopol aprobă înființarea unei episcopii românești la Măcin, sufragană Mitropoliei grecești de Tulcea cu jurisdicție asupra nordului Dobrogei⁴⁸. De asemenea, imediat după Primul Război Mondial, comunitatea rusă din Grecia a primit recunoașterea unui episcop din cadrul etniei sale și, desigur, libertatea de se folosi de limba proprie liturgică⁴⁹.

Chestiunea uzului mai multor limbi liturgice în același cadru canonic și geografic este abordată în zilele noastre de o voce autorizată aparținând chiar de Patriarhia Constantinopolului, Arhiepiscopul Albaniei, Anastasie Yannoulatos. Acesta mărturisește că în primele secole ale creștinătății existau aproape șaptezeci de limbi liturgice, arătând că unitatea Bisericii Ortodoxe nu se bazează pe o uniformitate superficială de limbă sau civilizație, ci pe o unitate de credință și de viață sacramentală⁵⁰. Ierarhul de origine greacă mărturisește că [acolo unde nu s-a aplicat

⁴⁶ A.M.A.E, fond Atena, vol. 132, f. 359.

⁴⁷ Situația din Transilvania și Banat (secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea) unde în parohiile românești care deși aparțineau de Mitropolia Sârbă de Karlowitz, limba liturgică era cea română. De asemenea, cazul eparhiilor sârbești de Zara și Cattaro, ori a parohiei grecești din Viena unde limba liturgică era slavona și greaca, ambele aflate sub jurisdicția Mitropoliei Române a Bucovinei. În cadrul Imperiului Otoman, mai precis Nordul Macedoniei, deci chiar în jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol avem ierarhi sârbi acceptați oficial la Uskub, Veles și Debar conform lui Athanasios Angelopoulos, *The Relations between the Ecumenical Patriarchate and the Church of Serbia during the period 1885–1912*, „Balkan Studies” vol. 13, nr. 1, Salonic, 1972, p. 119–128.

⁴⁸ Ioan Dănuț Buzdugan, *Biserica Ortodoxă Română – Biserica Națională*, Teză de doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 2006, p. 44.

⁴⁹ Cezar Papacostea, *Un episcopat pentru macedo-români?*, „Tribuna românilor de peste hotare”, an I, nr. 5, 1924, p. 12.

⁵⁰ Anastasie Yannoulatos, *Misiune pe urmele lui Hristos, Studii teologice și omilii, Cuvânt de introducere a Sanctității Sale, Patriarhul Ecumenic Bartolomeu I*, Sibiu, Edit. Andreiană, 2013, p. 57.

acest principiu al traducerii serviciului religios și al cărților bisericești în limba localnicilor, aceasta a reprezentat o gravă eroare cu consecințe deosebite]⁵¹.

Privită astăzi la mai bine de un secol, chestiunea unei autonomii religioase pentru aromânii din Grecia ar fi întărit identitatea acestora și desigur ar fi limitat procesul de asimilare etnică la care aceștia au fost și sunt supuși.

Tablou statistic al bisericilor, paracliselor și preoților aromâni din Macedonia (Grecia, Serbia, Bulgaria și Albania, luna februarie 1914)⁵²

Nr.	Localitate	Nr. Biserici	Nr. Paraclise	Nr. Preoți	Observații
I. Circumscripția Bitolia					
1.	Bitolia	1	-	2	Se oficiază în toate duminicile și sărbătorile în dialectul macedo-român
2.	Crușova	1	-	1	-//-
3.	Gopeși	1	-	2	Cu rândul în dialect și în grecește.
4.	Moloviște	-	2	1	Numai în dialectul macedo-român.
5.	Ohrida	2	-	2	-//-
6.	Resna	-	-	1	-//-
II. Circ. Scopia					
1.	Coceani	-	1	1	-//-
2.	Scopia	-	1	1	-//-
3.	Veles	-	1	1	-//-
4.	Huma	1	-	1	-//-
III. Circ. Salonic					
1.	Salonic	-	-	1	Clădirea în care funcționa paraclisul a ars în 1913.
2.	Cândrova	1	-	1	Se oficiază numai în dialect.
3.	Doleani	1	-	1	-//-
4.	Fetița-Gramaticova	1	-	1	-//-
5.	Hrupiște	1	-	1	-//-
6.	Nevesca	-	1	-	-//-
7.	Poroi	1	-	1	-//-
8.	Paticina	1	-	1	-//-
9.	Veria –Selia	2	-	3	-//-
10.	Veria- Xirulivad	1	-	1	-//-
11.	Giumaia de Sus	-	1	1	-//-
IV. Circ. Meglenia					
1.	Birislav	1	-	-	Aici oficiază cu rândul preotul de la Lugunța.
2.	Cupa	1	-	1	Se oficiază cu rândul (în dialect și în grecește).
3.	Livezi	1	-	4	-//-
4.	Liumnița	1	-	3	-//-
5.	Lugunța	2	-	2	-//-
6.	Oșani	-	1	1	Se oficiază numai în dialectul macedo-român.

⁵¹ A. Yannoulatos, *Misiune...*, p. 137.

⁵² A.M.A.E., Fond Atena, vol. 253, f. 147.

(continuare tabel)

V.	Circ. Grebena				
1.	Grebena	-	1	1	Se oficiază numai în dialectul macedo-român.
2.	Avdela	-	-	1	-//-
3.	Perivole	1	-	1	-//-
4.	Turia	1	-	-	-//-
VI.	Circ. Ianina				
1.	Laca-Paleohori	-	-	1	-//-
VII.	Circ. Coritza				
1.	Coritza	-	1	1	-//-
2.	Pleasa	1	-	1	-//-
3.	Lânca	1	-	1	-//-
4.	Nicea	1	-	1	-//-
5.	Șipisca	1	-	1	-//-
VIII.	Circ. Berat				
1.	Grabova	1	-	1	-//-
	Total	28	10	46	